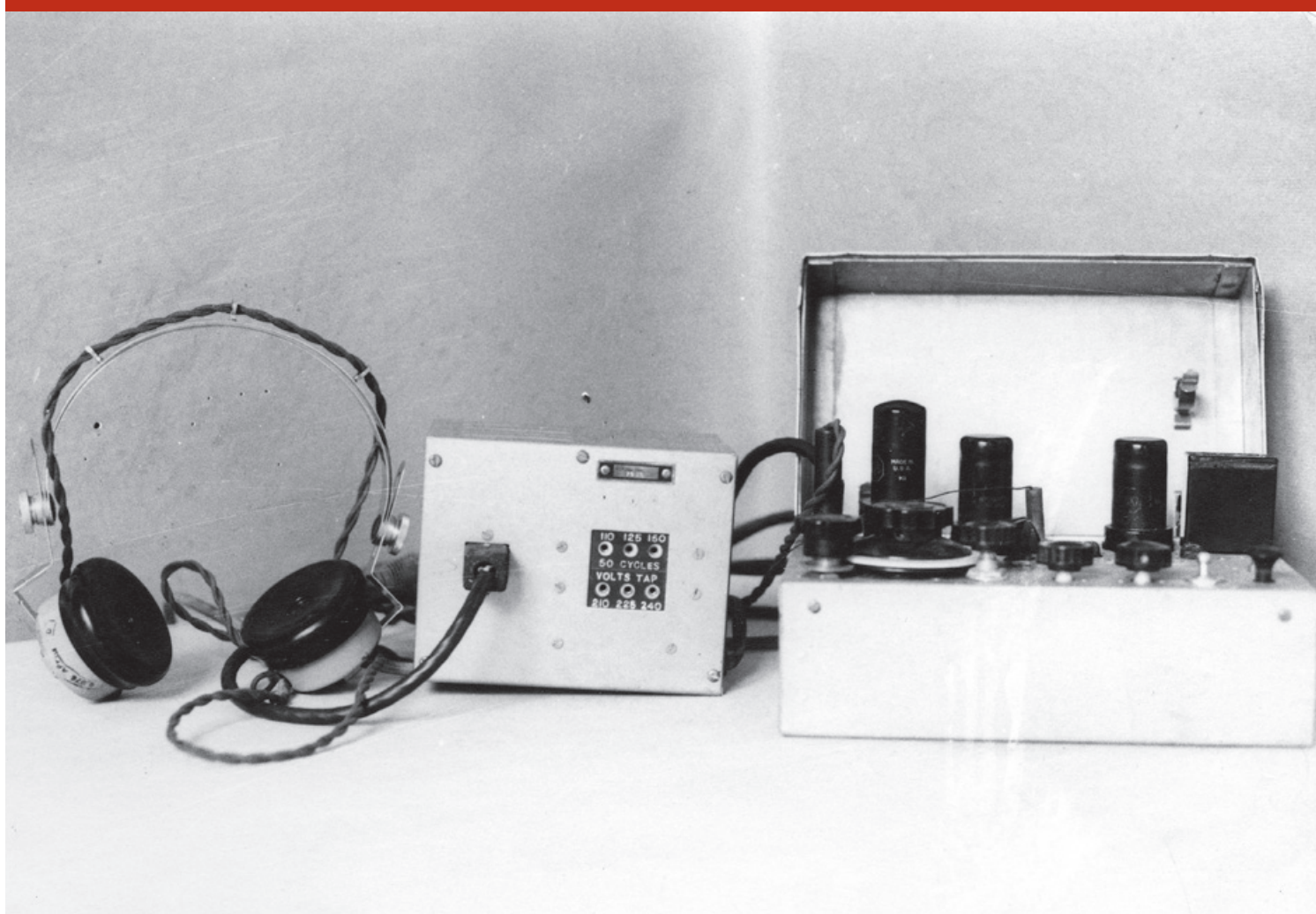

MONDELINGE GESCHIEDENIS EN COLLECTIEVE HERINNERING

Tussen representatie en receptie

Nico WOUTERS & Koen AERTS, eds

MONDELINGE GESCHIEDENIS EN
COLLECTIEVE HERINNERING.
TUSSEN REPRESENTATIE EN RECEPTIE

Guest editors:

Nico WOUTERS
CEGESOMA en Universiteit Antwerpen

&

Koen AERTS
Universiteit Gent

*Mondelinge geschiedenis en collectieve herinnering.
Tussen representatie en receptie*

Guest editors:

Nico WOUTERS
CEGESOMA en Universiteit Antwerpen
&
Koen AERTS
Universiteit Gent

Nico WOUTERS & Koen AERTS, *Mondelinge geschiedenis in België en de (de-)constructie van collectieve herinnering*

Florence GILLET, *Lecture des témoignages d'anciens coloniaux ou comment dénouer les nœuds de la subjectivité*

Machteld VENKEN, *Vechten en herinneren in een (eens) verdeeld Europa. Consistentie en veranderlijkheid in getuigenissen van oud-strijders*

Nico WOUTERS, *Lokaal geheugen: de sociale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen*

Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, *Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten*

Jan BLEYEN, *Metaforen als sleutel tot intersubjectiviteit: historisch-antropologische reflecties over de gedeelde dimensie van herinneringen*

Donald WEBER, *Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker*

Lionel VANVELTHEM & Ludo BETTENS, *Contribution à l'analyse des constructions mémorielles en histoire sociale : l'exemple des discours rapportés dans le monde syndical socialiste*

Josiane JACOBY, Florence LORIAUX & Christine MACHIELS, *Faïence en faillite : la mémoire brisée de Boch*

Chantal BISSCHOP, *Een verhaal van mensen en structuren. Interviewen over rurale organisaties*

Nico WOUTERS & Koen AERTS, *Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen*

Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen

Nico WOUTERS & Koen AERTS

CEGESOMA en Universiteit Antwerpen & Universiteit Gent

De mondelinge bron als maatwerk

Toen we de verschillende auteurs vroegen om ‘hun’ mondelinge bronnen vanuit een perspectief van geheugenstudies te bekijken, was ons opzet voor niemand een verrassing. Alle onderzoekers erkennen dat mondelinge geschiedenis meer is dan het ontmaskeren van historische incorrectheden of het blootleggen van feitelijke informatie die anders verborgen blijft.

Dit themanummer presenteert vooral een staalkaart van verschillen. Ten eerste kwamen lang niet al de mondelinge bronnen in onze behandelde casussen tot stand in geheugenonderzoek. Integendeel, een meerderheid van de bijdragen had oorspronkelijk andere invalshoeken. Soms was mondelinge geschiedenis een methode die parallel aan ‘klassiek’ archivalisch onderzoek werd uitgevoerd (Bettens en Vanvelthem, Bisschop, Weber). In al deze gevallen was mondelinge geschiedenis een volwaardige methode om specifieke onderzoeksvragen te beantwoorden. Elders ging het om een onderzoek dat werd uitgevoerd in het kader van studentenopleidingen (Wouters). Het onderzoek van Jacoby, Loriaux en Machiels over de arbeiderscultuur in de Royal Boch fabriek komt heel dicht bij wat we vandaag immaterieel cultureel erfgoed noemen (met een sterke participatieve factor). Enkel in het onderzoek van Bleyen, van Venken, en van Aerts, De Wever en Sax was het geheugen/herinnering de dominante vraagstelling.

De thema's en de aard van de respondenten lopen eveneens uiteen: van rouw en verwerking bij ouders om hun doodgeboren kinderen tot arbeidersculturen, syndicale actie en de bezetting tijdens WOII. De hoeveelheid respondenten (en dus de analyse) varieerde sterk: van bijna 200 interviews (Wouters) tot een voorbeeldanalyse van twee respondenten (Venken, weliswaar gebaseerd op een breder basisonderzoek van 45 respondenten). De manier van interviewen zelf verschilde (participatief of directief), alsook het profiel van de interviewers (studenten, een onderzoeker, of soms een combinatie van beiden). De meeste interviews kwamen op semi-directieve wijze tot stand, aan de hand van een thematisch interviewschema (Gillet; Vanvelthem en Bettens; Jacoby, Loriaux en Machiels). Er is echter ook gebruik gemaakt van mondelinge bronnen die op basis van een meer directieve aanpak gevormd zijn enerzijds (Wouters) en getuigenissen die voortkwamen uit een zeer open gesprek anderzijds (Bleyen). De analyse van de interviews is nu eens uitgevoerd op basis van audio-opnames (Weber), dan weer met een exclusief tekstuele verwerking (Wouters), aan de hand van een digitaal coderingspro-

gramma (Venken, en Aerts, De Wever & Sax) en zelfs met een metaforische dissectie van het interview als performance (Bleyen). Hoewel geen enkel hier gepresenteerde studie zich baseerde op video-opnames is het gebruik ervan, zoals Weber terecht opmerkt, altijd een enorme meerwaarde voor geheugenonderzoek⁽¹⁾. Het is duidelijk dat er in de materiële analyse van de interviews verschillende historische scholen en methodologieën aan het werk zijn. Weber haalt het klassieke ‘verbod’ op analyse van transcriptie aan, terwijl Wouters er net een pleidooi voor houdt. In het algemeen varieerde de transcriptie echter van een klassieke weergave, met een sterke redactie of eerder letterlijke neerslag (Wouters, Bettens en Vanvelthem), tot de zogenaamde poëtische transcriptie (Bleyen, Bisschop).

We kunnen vaststellen dat elke onderzoeker pragmatisch, deels *en cours de route*, een eigen individuele methode ontwikkelde. Elke onderzoeker leverde maatwerk. Een bewustzijn over de vele vormen van intersubjectiviteit, was daarbij essentieel. Op basis daarvan maakten alle auteurs (deels pragmatische) keuzes op maat van hun casus en eigen onderzoekspreferenties. Dit is een belangrijke vingerwijzing naar mondeling geschiedenisonderzoekers. Het in kaart brengen van de mogelijke vormen van intersubjectiviteit vooraf, bij de aanvang van een onderzoek, is noodzakelijk om onderzoeksvragen en methode mee vorm te geven. In het kader van geheugenstudies gaat het echter verder dan dat. Het gaat ook om het pro-actief beheren van die intersubjectiviteit. Onderzoekers die vertrekken van de kennis over de potentiële vormen van subjectiviteit in hun specifieke casus, zullen creatievere manieren van vraagstellingen ontwikkelen. Als je syndicalisten interviewt, kan je veronderstellen dat zij herinneringen naar boven brengen via politiek geregisseerde strijdtal en heroïsche strijdmythen. Als je kinderen van collaborateurs interviewt, kan je veronderstellen dat zij zich zullen inschrijven in de slachtofferretoriek en politieke beeldvorming rond de anti-Vlaamse repressie. Als je ouders van doodgeboren kinderen interviewt, kan je veronderstellen dat de herinneringen gevormd zijn door de maatschappelijke positie van de vrouw op het moment van het gebeuren. Dit soort expliciete reflecties laten toe om in een vroeg stadium het narratief met een intern consistente methode te analyseren. Beslissingen in fase één moeten daarbij inhaken op alles wat volgt. Gillet beschrijft zo hoe de keuzes in thema's, vragenlijsten en interviews rechtstreeks doorliepen naar haar transcriptiemethode en analyse, “*la rédaction d'une grille d'analyse reprenant le modèle du plan d'entretien avec les principales thématiques abordées*”.

Mondelinge geschiedenis komt dus naar voor als een verzameling, zelfs *bricolage* van verschillende onderzoekstechnieken, die vaak in allerlei combinaties worden gebruikt voor maatwerk per casus⁽²⁾. Het onderzoek

(1) “The richer detail of videotaped interviews also records more fully the expression and process of memory generation. (...) The plastic nature of memory requires the fullest documentation of its presentation and for this no other medium can match moving images”. Dan SIPE, “Oral History and Moving Images”, in Robert PERKS & Alistair THOMSON, eds., *The Oral History Reader*, London/New York, Routledge, 1998, p. 379-383 (ref. p. 838).

(2) Lindsey DODD, “Small Fish, Big Pond: Using a Single Oral History Narrative to Reveal Broader Social Change”, in J. TUMBLETY, ed., *Memory and History. Understanding Memory as Source and Subject*, New York, 2013, p. 40.

van Bisschop was misschien het meest expliciet een pragmatische synthese van diverse methoden: een nadruk op een voorbereidend klassiek historisch onderzoek als *conditio sine qua non* maar toch een particuliere plaats voor herinnering en beeldvorming, een open *life story* benadering afgewisseld met gerichte en sturende vragen, een combinatie van breder macro-onderzoek en een kleine individuele selectie van micro-casussen en een aangepaste vorm van poëtische transcriptie. Dit is dus maatwerk in de praktijk, met optimaal gebruik van diverse benaderingen voor een zo goed mogelijk resultaat. Het toont aan dat er geen uniform, zaligmakend analysemodel is. Het voordeel hiervan is uiteraard de grote flexibiliteit. Maatwerk houdt anderzijds ook het gevaar in zich dat telkens opnieuw het warm water wordt uitgevonden.

Intersubjectiviteit

Met de focus op de vele gedaantes van (inter)subjectiviteit benadrukken alle bijdragen van dit themanummer toch een aantal grote aandachtspunten die dienstbaar zijn voor geheugenonderzoek op basis van mondelinge bronnen.

Één ervan is de intersubjectiviteit tussen interviewer/onderzoeker enerzijds en respondent/verteller anderzijds. De visie op het interview als ‘performance’ is al langer gemeengoed: “*In essence, oral history is the collaborative creation of evidence in narrative form between interviewer and narrator, between living human beings*”⁽³⁾. Onze casussen tonen alvast aan dat de actieve, participerende impact van de interviewer/onderzoeker niet te veronachtzamen is in de analyse van geheugenvorming. Dat een interviewer zich ‘aanpast’ naargelang de respondent (en vice versa) komt altijd voor. Bij sommigen is het heel expliciet. Naar analogie van wat Portelli “discursieve eenheden” noemt, meet Bleyen zich in verschillende scenario’s de rol aan van dokter, psycholoog, archivaris, ombudsman of zelfs priester⁽⁴⁾. Op die manier creëerde hij voor zijn respondenten een herkenbare houvast en tegelijk een kader voor de herinnering. Bisschop gebruikte haar ‘rurale identiteit’ als plattelandsmeisje, én haar dialect, om vertrouwen te scheppen bij de respondenten. Het hoeft weinig betoog dat het kritisch zelfbewustzijn en de documentatie van de interviewer een waardevol effect hebben op de inhoud van de getuigenissen. De respondenten geven in die dynamiek op het eerste gezicht meer informatie over hun beleveniswereld en beeld van het verleden. Wanneer de onderzoeker een stimulerende, aangename setting creëert en het onderwerp goed beheerst, kunnen immers beter bepaalde herinneringsreflexen worden ontlokt die de registratie van de beeldvorming vergemakkelijken. Er is evenwel een keerzijde. Waar een geïnformeerde interviewer kan inspelen op vertrouwde registers illustreert het artikel van Aerts, De Wever en Sax anderzijds hoe de interviews afgenomen door studenten relevante uitspraken over de historiografie bevatten die de respondenten tegenover de projectleiders als betrokken historici wellicht nooit geuit zouden hebben. Het is een open deur, maar dit voorbeeld toont goed aan hoe de rol van de inter-

(3) D. SIPE, *Oral history, op. cit.*, (ref. p. 383).

(4) A. PORTELLI, *Art of Dialogue, op. cit.*, p. 5.

viewer bepalend is voor de geregistreeerde subjectiviteit. De persoon van de onderzoeker stuurt en interfereert met andere woorden altijd. Zelfs in een open, goed geïnformeerde benadering door de projectleiders zelf hadden de respondenten deze specifieke indicaties van perceptie en herinnering wellicht nooit volledig prijsgegeven. Bij Weber leidde de invloed van zijn opvattingen zelfs tot een interessante auto-kritiek op de rol van de onderzoeker als mede-actor in het consolideren van beeldvormingen en mythes. Door te polsen naar het alcoholverbruik bij dokwerkers kwam zijn bijdrage tot een opmerkelijke reflectie over de potentiële rol van de historicus als producent ('constructeur' en dus niet 'déconstructeur') van mythes of kromme beeldvorming.

Diverse casussen benadrukken uiteraard ook de actieve, creërende rol van de respondent. Venken staat daar het meest bij stil (wat zij "de kant van de interviewpartner" noemt). In principe richten al deze onderzoeken zich op – in de meeste algemene zin – niet-elitaire respondentengroepen. Soms gaat het om leden van een duidelijk afgebakende herinneringsgemeenschap (de linkse militante syndicalist bij Vanvelthem en Bettens, de kinderen van collaborateurs bij Aerts, De Wever en Sax); soms om mensen die één sleutelvering delen (het verlies van een kind of een vijandige bezetting). Het gaat, met andere woorden, meestal om mensen die het niet gewend zijn hun persoonlijke verhalen, meningen of herinneringen in een 'georkestreerde' omgeving te vertellen (in tegenstelling tot bijvoorbeeld politici). Zelfs bij deze 'gewone' vertellers, wordt het niettemin duidelijk dat ook zij een eigen verhaal creëren en zich daarbij bewust zijn van aspecten van beeldvorming en geschiedschrijving. In het onderzoek van Weber was het zelfs doorslaggevend, omdat de respondenten in opstand kwamen vanuit een bezorgdheid om de constructie van negatieve beeldvorming. De respondenten of vertellers zijn altijd in meer of mindere mate wel degelijk bekend met de inzet; het feit dat via hun verhaal letterlijk geschiedenis wordt geschreven. Zij zijn zich met andere woorden ook bewust van het feit dat wat zij op dat moment vertellen een duurzaam statuut zal krijgen.

Een andere dominante cluster van subjectiviteit, was de inbedding van autobiografische (individuele) geheugens in collectieve (sociale en culturele) herinneringen. Als individuele respondenten hun herinneringen oproepen en vorm geven, is dat altijd in een deels bewuste dialoog met die collectiviteit⁽⁵⁾. Lynn Abrams verwijst er naar als ze schrijft: "*Remembering is typically conducted using a memory frame, which we might describe as a locus or field which makes remembering possible. This may often be constructed by the interviewee in response to the interviewer's research frame or agenda but will also be informed by public discourse which serves to 'both define*

(5) Dit is zelfs zichtbaar op neurologisch niveau, waarbij het vermogen om ervaringen en informatie op te slaan, te herinneren en verwerken niet los staat van "patterns of perception which we have learned from our immediate and wider social environments". Claudio FOGU & Wulf KANSTEINER, "The Politics of Memory and the Poetics of History", in Richard Ned LEBOW, Wulf KANSTEINER & Claudio FOGU, eds., *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Durham, Duke University Press, 2006, p. 287.

and limit imaginative possibilities”(6). Hier wordt het uiteraard interessant voor onderzoekers, omdat precies in die dialoog een kernpunt van subjectiviteit zit(7). In de casus van de Royal Boch fabriek (Jacoby, Loriaux en Machiels) is duidelijk hoe multiform en veellagig zo’n gemeenschappelijk ‘geheugenraamwerk’ kan zijn. Het bevat recurrente narratieve patronen van ambachtelijke trots en fierheid, lokaal-stedelijke particulariteit en identiteit, socio-economisch noodzaak, onderlinge solidariteitsnetwerken, intergenerationale verbondenheid, maar ook een bewuste paternalistische werkgeverstrategie. Dit komt overeen met casussen met een duidelijk afgebakende herinneringsgemeenschap. In het geval van de syndicalisten (Vanvelthem en Bettens) bestaat duidelijk een repertoire aan narratieven, beeldspraak en mythevorming dat deels door historische literatuur al in kaart is gebracht. Vanvelthem en Bettens analyseren de impact van grote stakingen/manifestaties in relatie tot diep ingewortelde cultuur van politieke strijdretoriek. Deze staking als deelnemer of als buitenstaander te hebben meegemaakt, kleurt het autobiografische geheugen sterk. Ook bij Gillet gaat het om een relatief homogene groep, waarin een slachtofferretoriek, de geleidelijke teloorgang van de Belgische natiestaat en een verdedigende houding ten aanzien van het koloniaal verleden een soort gemeenschappelijk raster creëerden, waar de individuele narratieven zich – op dat specifieke moment in de tijd – op entten. Niet enkel de wijze waarop het verhaal wordt geordend, maar ook letterlijk de keuze van de taal waarin de herinnering wordt uitgedrukt, kan variëren – zoals Venken aantoont – naargelang het gaat over ervaringen die zich afspeelden binnen een bepaalde geografische omschrijving of die men onderging als lid van een bepaalde identiteit en dus groep (in concreto Polen en België).

Een laatste belangrijke manifestatie van de subjectiviteit, is de specifieke externe context van zowel tijd als ruimte waarin de bronnen werden gecreëerd. Dit is wellicht het meest expliciet in het artikel van Jacoby, Loriaux en Machiels, waarbij respondenten hun verhalen afstemden op de gekende plannen om een museum te creëren. De definitieve sluiting van de Boch-fabriek in 2012 – tot dan toe beschouwd als ‘onsterfelijk’ en een onlosmakelijk onderdeel van La Louvière – creëerde een kader dat bepalend was voor de manier waarop de respondenten hun ervaringen verhaalden. Het onderzoek van Gillet over de oud-kolonialen werd uitgevoerd op een moment dat Congo en het koloniale verleden volop in de publieke belangstelling stonden (voorjaar 2004). Uit het onderzoek van Aerts, De Wever en Sax blijkt hoe de recente publicatie van het boek van Sax over de collaboratie verschillende respondenten niet onberoerd liet(8). Dit had een duidelijke impact. Sommigen integreerden het kritisch-wetenschappelijk betoog om de eigen getuigenis kracht bij te zetten, maar de meerderheid zette er zich expliciet

(6) Lynn ABRAMS, “Memory as Both Source and Subject of Study: the Transformations of Oral History”, in Stefan BERGER & Bill NIVEN, eds., *Writing the History of Memory*, New York, 2014, p. 89-110 (p. 95-96).

(7) L. ABRAMS, “Memory”, *op. cit.*, p. 90.

(8) Aline SAX, *Voor Vlaanderen, Volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog 1940-1945*, Antwerpen, Manteau, 2012.

tegen af en scherpte de persoonlijke argumentatie aan. Actuele gebeurtenissen hebben onmiskenbaar een invloed op de wijze waarop het verleden wordt geïnterpreteerd, voorgesteld en ook verzwegen wordt. Venken stelde bij een respondent bijvoorbeeld zelfcensuur vast omdat het Wehrmachtverleden van vele Poolse divisiesoldaten net tijdens de periode waarin ze van hem het interview afnam “als een doos van Pandora” geopend werd in het verenigingsleven van oudgedienden in België.

Respondenten zijn zowel actieve als passieve spelers, in relatie tot de interviewer, tot elkaar en ook breder, tot de wereld rondom hen. Het spreekt daarom vanzelf dat de aanwezigheid van meerdere respondenten, of zelfs stilzwijgende toehoorders, in één ruimte andere getuigenissen oplevert dan ‘single case’ interviews. Hoewel Bisschop zelf geen groepsinterviews heeft afgenomen, wijst ze in dat verband op het nut van de ‘focus group’-methode. Als we de vinger willen leggen op de dynamiek en de meerlagigheid van de herinnering, als onderdeel van een voortdurend evoluerend onderhandelingsproces, levert die benadering ongetwijfeld een inzicht op van de werkzame mechanismen van de bij het interview aanwezige sociale herinneringsgemeenschap. De ordening van het relaas uit groepsinterviews is met andere woorden interessant als indicatie voor de sociale kaders waarbinnen de persoonlijke herinnering vorm krijgt. Maar, dat is slechts één factor van betekenis voor een onderzoek naar de individuele receptie van het verleden. Op die manier komt men nog niet te weten hoe succesvol de druk van de peers op de eigen herinnering is geweest, laat staan wat de invloed is van de politieke, sociale, economische, culturele en institutionele agents die van bovenaf een hegemonische representatie van het verleden promoten. De bijdrage van Weber toont anderzijds overtuigend aan hoe de invulling van de ruimte ook op andere wijze een betekenisvolle rol kan spelen. Toen drie dokwerkers tegenover hem plaats namen, kwalificeerde hij de dynamiek van een eerste groeps gesprek als die van een beklagdenbank. Pas toen een vakbondsvoorzitter het vertrek binnen kwam en naast hem als interviewer kwam zitten, werd die oppositie doorbroken en wijzigde de teneur van het interview helemaal. Zowel de concrete positie binnen de interviewruimte als de aanwezigheid van meerdere personen is bepalend voor het relaas en bijgevolg de herinnering die opgetekend wordt. Uit de bijdrage van Bleyen blijkt bovendien duidelijk dat de subjectieve impact van de ruimtelijke context zeer letterlijk kan spelen wanneer hij in een interview met een vrouw vanuit de andere ruimte de echtgenoot uitnodigde deel te nemen aan het gesprek. De indeling van de ruimte, en in dit geval zelfs de materiaalkeuze (doorzichtig deurglas), liet hem toe zijn voornamelijk vrouwelijke respondentengroep in een tweegesprek uit te breiden met een extra mannelijke getuigenis die aanvankelijk in de aangrenzende kamer aanwezig was. De bijdrage van Venken beklemtoont tot slot terecht hoe niet enkel de materiële maar ook de geografische ruimte bepalend is voor de wijze waarop getuigenissen ondanks een gedeelde ervaring toch anders gekaderd en gestructureerd worden.

De verschillende bijdragen leren alleszins dat de rijkheid aan (inter)subjectiviteit ook geldt voor bronnen die in eerste instantie niet vanuit de vraagstelling naar herinnering tot stand zijn gekomen. Niettemin is de uitdaging voor geheugenonderzoek op bestaande, oude collecties groot. Deze bronnen zijn niet altijd optimaal ontsloten of werden afgenomen in contexten

die informatieverlies met zich meebrachten. Veel keuzes zijn hier dus al gemaakt voor de onderzoeker. Dit themanummer toont aan dat het weliswaar de moeite loont ‘terug te keren’ naar oudere mondelinge bronnenreeksen en ze meer systematisch te gebruiken voor geheugenonderzoek, maar tegelijk ook dat er in veel gevallen grote methodologische obstakels zullen opduiken.

Geheugenstudies *from below*

De casussen in dit themanummer zijn vensters op geheugenconstructie. Ze tonen diverse nieuwe sporen voor onderzoek. Zo is er bijvoorbeeld een overeenkomst in de artikelen van Venken en Wouters waar ze vaststellen dat bepaalde lokale of individuele geheugens resistent blijven tegenover langdurige culturele processen van buiten- of bovenaf. Venken wijst hier terecht op het klassieke werk van Greenspan, dat gelijkaardige bedenkingen formuleerde via de casus van Holocaustoverlevenden⁽⁹⁾. In algemene termen, lijken beide artikelen te wijzen op geheugens die kort na het gebeuren (WOII) zijn gevormd – vooral op een lokaal niveau of binnen een kleinere sociale herinneringsgemeenschap – en die vervolgens een opvallende consistentie in vorm en inhoud doorheen decennia blijken te vertonen. Wordt dit veroorzaakt door de jonge leeftijd van de respondenten tijdens het gebeuren, elementen in hun socio-politiek profiel, een langdurige statische lokale inbedding, hun (gebrek aan) consumptie van historische boeken, documentaires? Zoals in alle andere bijdragen blijkt de focus op intersubjectiviteit een noodzakelijke sleutel voor dit soort inzichten in processen van herinneringsvorming.

Het kritisch beschrijven van die intersubjectiviteit levert echter nog geen methode op om mondelinge geschiedenis gericht in te zetten voor geheugenstudies, van onderuit. Het artikel van Wouters bijvoorbeeld leert ons meer over de lokale herinnering in Vlaanderen aan de Tweede Wereldoorlog, maar het verklaart nauwelijks hoe ze gevormd is. De meeste casussen maken de contouren van geheugenconstructie zichtbaar, maar leveren geen prisma voor de analyse. Het blijft daarom een uitdaging om een methodologisch raamwerk voor herinneringsonderzoek via mondelinge geschiedenis scherper te stellen. Hoewel we hier evenmin finale antwoorden kunnen bieden, suggereren we twee punten die we als redacteurs prioritair achten voor de aanzet van een adequate methodologie⁽¹⁰⁾.

De eerste aanbeveling is de koppeling tussen vraagstelling en respondentenanalyse. We pleiten ervoor dat geheugenstudies *from below*, de methode van de prosopografie zou integreren als volwaardig onderzoeksonderdeel. De prosopografie als beproefde sociologische methode komt neer op een collectieve dieptebiografie van een selecte sociale groep waarvan de leden enkele

(9) Henry GREENSPAN, *The Awakening of Memory: Survivor Testimonies in the First Years After the Holocaust and Today*, Washington DC, United States Holocaust Memorial Museum, Monna and Otto Weinmann Lectures Series, 2000.

(10) Uiteraard is die keuze volledig voor rekening van de redacteurs en wil ze op geen enkele manier afbreuk doen aan de diverse invalshoeken en methodes van de verschillende auteurs in dit themanummer.

belangrijke basiskenmerken delen⁽¹¹⁾. Verschillende onderzoeken mondelinge geschiedenis lichten doorgaans de respondentengroep wel door, maar de uitvoering gebeurt lang niet systematisch en onderbouwd genoeg⁽¹²⁾.

Een uitgebreide survey van de biografische kenmerken van de respondenten biedt daarentegen de mogelijkheid om verschillen en gelijkenissen tussen de individuele narratieven in verband te brengen met betekenisvolle parameters voor de geheugenconstructie. Veel mondelinge geschiedenisonderzoek gebruikt in de respondentenbeschrijving een *ad hoc*-vorm van prosopografie. Elke bijdrage van dit themanummer geeft in die zin rekenschap van de gekende methodologische kanttekeningen bij de selectie van respondenten. Wie zijn de respondenten, hoe geschiedde de selectie en wat is de representativiteit van de afgenomen interviews? De meeste casussen maken daarbij gebruik van biografische identificatiefiches. Deze zijn soms relatief uitgebreid en geven al een aanzet tot prosopografie. Hier ligt echter nog een enorm onontgonnen terrein. Een systematische en diepere analyse is nodig om correlaties te ontdekken tussen het profiel van de vertellers en bepaalde individuele herinneringen. Dat kan, maar moet niet, gaan om duidelijk georganiseerde of afgebakende herinneringsgemeenschappen. Individuele afwijkingen ten aanzien van uniforme beeldvorming bijvoorbeeld, kunnen mogelijk gerelateerd worden aan specifieke biografische kenmerken van bepaalde individuen. Als ze systematisch genoeg worden doorgevoerd, kunnen deze correlaties ons leiden tot een empirisch inzicht in wanneer, hoe en waarom herinneringen worden gekneet tot de narratieven die tijdens de momentopname van een interview naar boven komen. Draagt het discours bijvoorbeeld kenmerken van een bepaald maatschappijbeeld dat wordt uitgedragen door een socio-culturele vereniging waar de respondent lid van is? Of, zijn er merkbare verschillen naargelang de leeftijd, opleiding of woonplaats van de respondent? In hun pilootstudie stippen Aerts, De Wever en Sax aan hoe één getuigenis afwijkt van het archetypische beeld van een anti-Vlaamse repressie. Dat is een belangrijke vaststelling maar nog geen verklaring voor de herinneringsconstructie. Door vergelijking met de achtergrondgegevens van de overige respondenten kan er in een tweede, meer analytische fase mogelijk een relevante correlatie gevonden worden met een specifiek biografisch element van die getuige. Die koppeling is uiteraard maar mogelijk als er voldoende, zinvolle identificatiegegevens aanwezig zijn en meerdere afwijkende getuigenissen de correlatie kunnen bevestigen. Dit betekent niet automatisch dat reeds bestaande bronnen onvoldoende informatie opleveren voor een prosopografische triage, maar wel dat de lezing ervan in functie van een vraagstelling naar geheugenconstructie minstens een bijzondere focus vereist.

(11) Lawrence STONE, "Prosopography", in *Daedalus*, dl. 100, 1971, 1, p. 46-79; Katherine KEATS-ROHAN, ed., *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*, Oxford, Occasional Publications UP, 2007 (Prosopographica et genealogica, 13).

(12) Een recent onderzoek waarbij een prosopografische analyse aan mondelinge geschiedenis wordt gekoppeld, is het doctoraatsonderzoek van Pascale FALEK, *A Precarious Life. East-European Female Jewish Students in Interwar Belgium*, Onuitgegeven doctoraatsonderzoek European University Institute, 2011.

Een tweede aanbeveling, bevindt zich op het niveau van de vraagstelling. Er bestaat een rijke schat aan herinneringsliteratuur, die (zoals gezegd) vaak vanuit een top-down perspectief – de productiezijde van herinnering – is geschreven (monumenten & straatnamen, erfgoed, herdenkingsrituelen, overheidsinitiatieven, en dergelijke). Deze herinneringsliteratuur legt vaak (deels) het proces bloot waarop de herinnering publiek wordt gestimuleerd en zelfs actief gepromoot: een verhaal van publieke besluitvorming. Bepaalde stereotiepe representaties zijn vaak duidelijk zichtbaar in de media of de publieke cultuur in het algemeen. Dit geldt in het bijzonder voor thema's verbonden aan socio-economische of politieke geschiedenis. Het zijn precies die beelden die kritisch bevraagd moeten worden via mondelinge geschiedenis om de andere kant van de medaille – de receptiezijde – bloot te leggen. Als we enerzijds de receptie tegenover anderzijds de productie en publieke circulatie van herinnering plaatsen, is het de uitdaging om die spanning te operationaliseren in het interview. Dit kan eenvoudigweg door expliciet de herinneringsliteratuur (en niet enkel de *historische* literatuur) over een thema te beheersen, en dominante vooronderstellingen te filteren. Die kunnen worden verwerkt in de vragen zodat vervolgens in de repliek de meest opvallende discrepanties of frappante overeenkomsten met de gekende gemeenplaatsen opgespoord kunnen worden. Dit impliceert wellicht een (semi-)directieve vraagstelling, omdat bepaalde stellingen of hypothesen gericht getoetst moeten worden aan de autobiografische geheugens. Het is daarbij zaak dat de respondent zich uitgenodigd voelt om in alle vrijheid zijn verhaal te vertellen. De interviewer heeft daarbij niet enkel de taak de onderliggende narratieve kaders te activeren maar in de tweede fase, tijdens de analyse, die betekenisvolle *framing* ook te detecteren. De adaptatie van gemediatiseerde of geijkte representaties van het verleden, specifieke woordkeuze, het gebruik van iconische ankerpunten in de herinnering of verwijzingen naar bijvoorbeeld – al dan niet historische – literatuur worden door onderzoekers doorgaans wel vlot herkend als echo's van kaders die de receptie van een bepaalde herinnering verraden. Behalve de opmerkzaamheid voor de expliciete manifestaties van narratieve patronen is het ook van belang te benadrukken dat de geheugenonderzoeker in de analyse van het interview eveneens speurt naar meer impliciet ordenende sjablonen, betekenislagen en structuren van het verkondigde verhaal. Die aandachtspunten kunnen zeer zintuiglijk zijn – van gelaatsuitdrukkingen tot specifieke stembuigingen als teken van emotie – maar houden ook rekening met de compositie en coherentie van de getuigenis. Is het een teken van welbespraaktheid of duidt de vlotheid van getuigen op een veelvuldig gerepeteerd of voorgekauwd betoog? Valt de rode lijn van het verhaal samen met die van de bestaande dominante beeldvorming of net niet? Worden bepaalde episodes in het verhaal onderbroken of zelfs overgeslagen? Hoewel bestaande mondelinge bronnen, afhankelijk van hun materiële drager en ontsluiting, doorgaans vlot op basis van die aandachtspunten opnieuw onderzocht kunnen worden, zal toekomstig onderzoek naar geheugenvorming uiteraard nog beter renderen op basis van interviews met een meer aangepaste vraagstelling die de subjectiviteit actief opzoekt.

Beide bovenstaande aanbevelingen zijn niet bijzonder origineel. Een systematische implementatie ervan, zowel op oude als nieuwe bronnen, zou niettemin toelaten om met mondelinge geschiedenis de studie naar de receptie van het verleden veel sterker te operationaliseren. Met dit themanummer

hopen we aan te tonen dat mondelinge bronnen de potentie hebben om de kloof tussen representatie en receptie te overbruggen. Mondelinge geschiedenis laat niet enkel toe om feitelijke informatie en ervaringen te registreren die anders verloren zouden gaan. De ruis van de (inter)subjectiviteit wordt in het onderzoek naar herinnering tot een voordeel omgebogen⁽¹³⁾. Door met een aangepaste, zelfbewuste vraagstelling in functie van herinneringsonderzoek bij de respondent narratieve patronen te activeren en ze vervolgens via de prosopografische methode met betekenisvolle, ruimere geheugenraamwerken te verbinden, kunnen we meer te weten komen over hoe een verleden wordt herinnerd.

(13) Lynn Abrams beklemtoont in dat verband terecht de unieke positie van de *oral historian*: “Because he or she facilitates the remembering process in a direct and active relationship with the narrator”. L. ABRAMS, *Memory, op. cit.*, p. 106.

REVUE BELGE DE PHILOGIE ET D'HISTOIRE
BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR FILOGIE EN GESCHIEDENIS

Mondelinge geschiedenis en collectieve herinnering.
Tussen representatie en receptie

Nico WOUTERS & Koen AERTS, eds

Nico WOUTERS & Koen AERTS, <i>Mondelinge geschiedenis in België en de (de-) constructie van collectieve herinnering</i>	503
Florence GILLET, <i>Lecture des témoignages d'anciens coloniaux ou comment dénouer les nœuds de la subjectivité</i>	513
Machteld VENKEN, <i>Vechten en herinneren in een (eens) verdeeld Europa. Consistentie en veranderlijkheid in getuigenissen van oud-strijders</i>	527
Nico WOUTERS, <i>Lokaal geheugen: de sociale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen</i>	545
Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, <i>Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten</i> ..	575
Jan BLEYEN, <i>Metaforen als sleutel tot intersubjectiviteit: historisch-antropologische reflecties over de gedeelde dimensie van herinneringen</i>	595
Donald WEBER, <i>Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker</i>	615
Lionel VANVELTHEM & Ludo BETTENS, <i>Contribution à l'analyse des constructions mémorielles en histoire sociale : l'exemple des discours rapportés dans le monde syndical socialiste</i>	633
Josiane JACOBY, Florence LORIAUX & Christine MACHIELS, <i>Faïence en faillite : la mémoire brisée de Boch</i>	651
Chantal BISSCHOP, <i>Een verhaal van mensen en structuren. Interviews over rurale organisaties</i>	671
Nico WOUTERS & Koen AERTS, <i>Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen</i>	689